

УДК 631.11: 338.1(003.13)

О. С. Павленко,
викладач, Дніпропетровський державний аграрний університет

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

THEORETICAL BASIS OF THE STUDY OF ECONOMIC EFFICIENCY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Комплексно досліджено трактування економічної ефективності стосовно сільськогосподарського виробництва з метою обґрунтування стратегії розвитку даної галузі.

Comprehensively investigated the treatment of economic efficiency on farm production with the purpose of substantiation of strategy of development of the industry.

Ключові слова: витрати, ефективність, підприємницька діяльність, результати, ресурси, розвиток, сільськогосподарські підприємства, стратегія

Key words: costs, efficiency of business activities, results, resources, development, agricultural enterprise, strategy.

ВСТУП

Сільськогосподарські підприємства України є суб'єктами підприємницької діяльності і повинні бути самодостатніми, економічно незалежними суб'єктами. Основним джерелом формування їх фінансових ресурсів повинен бути прибуток від реалізації продукції, виконання робіт і надання послуг, а користування банківськими кредитами здійснюється на договірній основі. Не виключеною, і навіть необхідною, є державна підтримка сільськогосподарських підприємств, але їх нормальне функціонування можливе лише за певного рівня ефективності діяльності. Поняття ефективності стосовно діяльності підприємницьких структур в цілому і сільськогосподарських підприємств зокрема досить детально розглядається в численних працях українських і зарубіжних вчених. Переважає підхід, за яким ефективність — це економічна категорія, яка кількісно визначається через відношення ефекту, результату до витрат, що забезпечили (зумовили) одержання цього результату.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Ефективність є відносною величиною, причому на різних рівнях економічних систем використовуватимуться різні вимірники ефекту і здійснених витрат. Та у будь-якому випадку вона характеризує результативність функціонування цих систем. Ефективність є якісною характеристикою процесу відтворення всієї економіки та окремих її складових частин. Визначення рівня економічної ефективності через співвідношення між досягнутим результатом і використаними ресурсами є домінуючим підходом до трактування цієї категорії; водночас деякі автори схильні акцентувати увагу на затратній стороні. Так, І. Падерін вказує, що суть економічної ефективності підприємства полягає в економії всіх видів питомих витрат ресурсів на виробництво продукції [7, с. 9]. Е. Долан та Д. Ліндсей вважають, що "поняття ефективності у виробництві, як і більш широке поняття ефективності,

включає у себе загальноприйняте значення — уникнення витрат" [3, с. 13]. Ці підходи узагальнює визначення С. Мочерного: "Ефективність економічна — досягнення найбільших результатів за найменших витрат живої та уречевленої праці" [4, с. 508]. У цьому вчений бачить речовий зміст економічної ефективності.

Розглядаючи даний аспект, погоджуємося з С. Онисько, що співвідношення результатів і витрат характеризує ефективність однобоко [6, с. 30]. Економічну ефективність як складну і багатогранну категорію розглядають і в зарубіжній науці, визначаючи її як: відношення між витратами ресурсів і обсягом товарів та послуг, які виробляються з цих ресурсів; максимальний обсяг виробництва товарів і послуг з використанням мінімальної вартості ресурсів; виробництво товарів певної вартості за найменших витрат ресурсів; отримання максимуму з доступних для людини обмежених ресурсів; відношення цінності результату до цінностей витрат.

Акцентування уваги на важливості витратної компоненти вважаємо важливим при аналізі економічної ефективності сільськогосподарського виробництва, де базовий ресурс — земля — є обмеженим і незамінним. Принципове значення має і врахування суспільної цінності результату виробництва, що, зокрема, проявляється у необхідності державної підтримки сільського господарства. Таким чином, різностороннє, комплексне трактування економічної ефективності стосовно сільськогосподарського виробництва має принципове значення, впливає на обґрунтування стратегії розвитку даної галузі.

В окремих публікаціях поняття ефективності ототожнюється не тільки з відносними величинами, а й з абсолютними. Наприклад, за твердженням А. Світличної, "у загальному вигляді економічну ефективність відображає різниця між входом і виходом організації, а її ціль полягає у максимізації цієї різниці" [9, с. 389]. На нашу думку, слід уточнити, що абсолютна величина кінцевого результату

функціонування суб'єкта підприємницької діяльності, яка здебільшого ототожнюється з прибутком, є відображенням ефекту — величини, що виступає інструментом, проміжним показником для визначення ефективності. Застосування у якості вимірника ефективності відносної величини дозволяє досягнути принципів порівнянності, врахування масштабів господарської діяльності, що має надзвичайно важливе аналітичне значення.

На забезпеченні принципів відносності і порівнянності при визначенні економічної ефективності наголошують Г. Башнянин, І. Копич та І. Чупик. Для цього, на їх думку, "економічну ефективність слід подавати двома векторами (матрицями) економічних величин, одна з яких містить у собі значення рівнів економічної ефективності, а інша — відповідні масштаби економічної діяльності. Поза значенням масштабів економічної діяльності таке поняття економічної ефективності буде некоректним" [1, с. 86].

Залежність економічної ефективності від масштабів господарської діяльності є об'єктивною реальністю, що відображається у процесах концентрації виробництва. Мова йде про можливість економіки на умовно-постійних витратах, досягнення більшої гнучкості у формуванні виробничого напрямку підприємства, нарощуванні його ресурсного потенціалу. Проблема впливу масштабів виробництва на його ефективність є у даний час актуальною для сільського господарства України, адже для нього в останні роки характерні процеси різкого зниження рівня концентрації виробництва, подрібнення ресурсного потенціалу.

Економічна ефективність — лише один із різновидів ефективності функціонування суб'єктів підприємницької діяльності. Хоча не всі автори, що досліджують проблеми ефективності, акцентують на цьому належну увагу, та все ж класифікації видів (типів) ефективності приділяється належна увага у працях багатьох вітчизняних економістів. Наприклад, І. Маркіна розрізняє три основні види ефективності: потрібнісну (відношення цілей до потреб, ідеалів, норм); результативну (відношення досягнутого результату до намічених цілей); затратну (відношення затрат до досягнутих результатів) [5, с. 25]. Ця класифікація розглядає ефективність як управлінське поняття, співвідносячи результат (ефект) діяльності з наміченими цілями. Вона, однак, не містить поняття економічної ефективності, яка поряд з іншими видами ефективності виділяється у працях інших вчених.

Г. Башнянин, І. Копич та І. Чупик виділяють наступні типи ефективності функціонування мікроекономічних ринкових систем: екологічну, техніко-економічну, економічну, соціально-духовну. Зокрема, техніко-економічною ефективністю вони вважають вартісне відношення економічних результатів (продукції і благ) і економічних затрат, а економічною — відношення відповідних форм грошових доходів і витрат [1, с. 93—94]. Схожу класифікацію пропонують і ті вчені, які досліджують ефективність виробничих систем аграрного сектора. Так, С. Онисько виділяє технологічну, економічну та соціальну ефективність, вирізняючи при цьому різні рівні її визначення: АПК країни, сільського господарства, підприємства, окремого виду продукції [6, с. 60].

Технологічну ефективність характеризують показники обсягу виробництва валової продукції сільського господарства на одиницю ресурсів, задіяних у виробничому процесі даної галузі: на одного працівника, на 1 га угідь, на 1 грн. вартості виробничих фондів сільськогосподарського призначення. Її відображають і за допомогою натуральних показників обсягів виробництва продукції, і тоді у якості відповідних критеріїв визначають урожайність сільськогосподарських культур та продуктивність тварин.

Серед основних показників економічної ефективності сільського господарства на рівні підприємств галузі С. Онисько виділяє вартість валової продукції, валово-

го і чистого доходу на 1 грн. затрат та 1 грн. сукупних ресурсів, собівартість продукції, показники ефективності капіталовкладень. На відміну від показників технологічної ефективності вони у меншій мірі прив'язані до специфіки сільськогосподарського виробництва. У той же час специфіка галузі проявляється при визначенні економічної ефективності окремих сільськогосподарських культур і видів тварин — через показники отриманого валового і чистого доходу на гектар посіву чи одну голову худоби. Тут ефект пропонується вимірювати універсальними показниками, а витрачені ресурси — специфічними для галузі, тоді як при визначенні технологічної ефективності і ефект, і ресурси подають у характерних для сільського господарства вимірниках.

До показників соціальної ефективності сільськогосподарських підприємств С. Онисько відносить насамперед рівень реальної заробітної плати працівників, а також показники охорони навколишнього середовища. Натомість П. Березівський поряд технологічною, економічною і соціальною виділяє окремо екологічну ефективність, за якою доцільно досліджувати діяльність підприємств. Він також підкреслює, що визначення рівня ефективності на підприємстві носить прикладний характер, оскільки на основі такої оцінки виявляються резерви і визначаються шляхи її підвищення [2, с. 9].

Аналогічних поглядів дотримується В. Савчук, виділяючи технологічну, економічну, соціальну і екологічну ефективність різних сторін діяльності сільськогосподарських підприємств [12]. Соціальну ефективність він пропонує характеризувати показниками, пов'язаними з рівнем заробітної плати працівників, витратами коштів на поліпшення умов праці, житлово-побутовими умовами працівників галузі тощо. Екологічну ефективність пропонується оцінювати за рівнем екологічної чистоти виробленої продукції, санітарним станом об'єктів і території підприємства, інтенсивністю ерозійних процесів ґрунту тощо.

Досить чітко В. Савчук проводить різницю між технологічною і економічною ефективністю. Технологічну ефективність він пропонує вимірювати натуральними показниками — урожайністю й продуктивністю тварин, виходом окремих видів продукції рослинництва й тваринництва на одиницю базисних ресурсів — площ угідь і поголів'я тварин, а також на одиницю витрачених кормів, добрив, пального, сировини тощо. Економічна ефективність пов'язана з вартісною оцінкою виходу продукції та кінцевого результату виробництва, яку зіставляють із залученими у виробництво та витраченими ресурсами: виробництво валової продукції, виручки від реалізації, валового доходу, прибутку на 1 га угідь, одну голову тварин, 1 грн. матеріальних витрат, затрат живої й уречевленої праці тощо, а також рівень рентабельності виробництва продукції, собівартість продукції.

Отже, мають місце деякі розбіжності в поглядах на систему показників економічної ефективності сільськогосподарського виробництва. Якщо С. Онисько відносить виробництво валової продукції сільського господарства на 1 га сільськогосподарських угідь до показників технологічної ефективності, то В. Савчук — до економічної. Розбіжність у поглядах, на нашу думку, зумовлена тим, що, з одного боку, показник валової продукції сільського господарства є вартісним, а отже — універсальним, а з іншого — відзначається певною специфічністю, оскільки характеризує результат виробничого процесу лише у даній галузі. Це підводить нас до висновку, що не завжди можна досить чітко провести межу між показниками технологічної й економічної ефективності виробництва. Тому не випадково Г. Башнянин, І. Копич та І. Чупик виділяють техніко-економічну ефективність. А деякі автори, підкреслюючи багатогранність суті економічної ефективності, пропонують залежно від мети її оцінки застосовувати натуральні, вартісні й відносні

показники.

Російські економісти В. Свободін та М. Свободіна пропонують наступне визначення окремих типів ефективності. Технологічною вони вважають ефективність власне процесу виробництва, показники економічної ефективності відображають ефективність процесу розподілу й обміну, соціальною — ефективність процесу споживання [13, с. 41]. Таким чином, вони розглядають різні аспекти ефективності з точки зору процесу відтворення.

Розглянуті вище типи ефективності сільськогосподарських підприємств відображають загальноприйнятий в Україні погляд на їх суть. Зустрічаються, втім, і принципово інші тлумачення відповідних критеріїв. Так, І. Рябчик і В. Галушко, опрацювавши низку зарубіжних джерел, виділяють ефективність технічну, розподілу ресурсів та економічну [10]. Технічна ефективність, за їх трактуванням, показує, наскільки підприємство може пропорційно збільшити виробництво усіх видів ресурсів, не залучаючи додаткових ресурсів. Ефективність розподілу ресурсів показує, наскільки підприємство могло б збільшити дохід за умови вибору оптимальної комбінації видів виробленої продукції. Економічна ефективність характеризує здатність підприємства як виробляти максимальну кількість продукції з даних ресурсів, так і вибрати оптимальну комбінацію видів продукції і може бути розрахована як добуток технічної ефективності й ефективності розподілу ресурсів. Всі ці види ефективності відобразатимуться одним основним відносним показником у вигляді коефіцієнта.

Безперечно, напрацювання І. Рябчика та В. Галушка заслуговують на увагу. Однак розрахунок відповідних показників є технічно досить складним і трудомістким. Крім того, використання одного показника у вигляді основного критерію ефективності не дозволяє, на нашу думку, розкрити багатогранність цієї категорії. До речі, не варто вважати дублюючими по відношенню до економічної ефективності соціальну та екологічну ефективність. О. Притула вважає, що проблемам мотивації праці повинна приділятися домінуюча увага при пошуку шляхів підвищення ефективності суб'єктів підприємницької діяльності [8, с. 77], і згоду з цією тезою можна відзначити у багатьох інших сучасних наукових публікаціях. В останні роки увага до проблем екології господарської діяльності в цілому й сільськогосподарської зокрема також помітно зростає. Розгляд екологічної ефективності зумовлений тим, що підприємство, визначаючи принципи своєї діяльності, змушене враховувати не тільки власні інтереси, а й вимоги суспільства. Показники технологічної ефективності сільськогосподарських підприємств здебільшого виступають у якості факторів економічної ефективності, а соціальної й екологічної — у якості її наслідків.

Оскільки об'єктом нашого дослідження є економічна ефективність сільськогосподарських підприємств, чіткіше визначимо принципів особливості її критеріїв. На нашу думку, основне їх завдання — відзначитися універсальністю застосування. Показники економічної ефективності повинні бути єдиними для всіх видів економічної діяльності, незалежно від галузевої приналежності чи категорії підприємства. Тоді можна буде порівнювати ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств із результатами інших видів підприємницької діяльності. Такий підхід дозволяє розглядати сільськогосподарське підприємство насамперед як суб'єкт бізнесу, джерело доходів. Відомо, що сільське господарство потребує значних інвестицій, у тому числі зі сторони приватного капіталу. Потенційних інвесторів насамперед цікавитиме здатність підприємства приносити прибуток із розрахунку на одиницю вкладених коштів, терміни їх окупності.

Аналогічна зацікавленість існує й у теперішніх власників сільськогосподарських підприємств, їх керівників-

менеджерів, для яких первинними все ж є комерційні результати діяльності підприємства, а не технологічні. Використання універсальних критеріїв оцінки ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств важливе й для державних органів різних рівнів. Воно дозволяє аргументувати необхідність заходів підтримки підприємств аграрного сектора, визначити рекомендований рівень і оптимальні напрями підтримки, оперативно оцінювати результативність державної аграрної політики тощо. Досягти універсальності можна, оцінивши вкладені у виробництво ресурси й одержаний ефект у вартісній формі — на основі поточних ринкових цін, реальної поточної вартості ресурсів. При цьому конкретні показники економічної ефективності можуть бути як вартісні, так і у формі відносних величин — коефіцієнтів, відсотків.

ВИСНОВОК

Економічна ефективність підприємства — це один з типів ефективності, критерії якої визначаються відношеннями досягнутого підприємством результату до здійснених витрат. Встановлюючи оптимальність рівня ефективності, слід враховувати доступність окремих видів ресурсів, суспільну цінність отриманого продукту, масштаби виробництва. На відміну від інших типів ефективності (наприклад, технологічної, соціальної), критерії економічної ефективності є універсальними, тобто єдиними для всіх видів економічної діяльності, і характеризують успішність підприємства як суб'єкта бізнесу, джерела доходів для його власників.

Література:

1. Башнянин Г.І., Копич І.М., Чупик І.О. Мікроекономічні ринкові системи: методологічні проблеми аналізу ефективності функціонування. — Львів: ЛКА, 2001. — 182 с.
2. Березівський П.С., Колодійчук В.А. Техніко-економічні основи організації зернопереробних підприємств. — Львів: Українські технології, 2003. — 176 с.
3. Долан Э.Дж., Линдсей Д. Микроэкономика / Пер. с англ. Лукашевича и др. — С.-Пб., 1994. — 448 с.
4. Економічна енциклопедія: У трьох томах. — Т.1. — К.: Видавничий центр "Академія", 2000. — 864 с.
5. Маркіна І.А. Методологічні питання ефективності управління // Фінанси України. — 2000. — № 6. — 25—30.
6. Онисько С.М. Ефективність АПК в умовах перехідної економіки. — Львів: Українські технології, 2001. — 388 с.
7. Падерин И.Д. Научные и практические аспекты повышения эффективности современного предприятия: планирование, прогнозирование, управление: монография. — Днепропетровск, ДГФЭИ, 2002. — 338 с.
8. Притула О.В. Мотиваційні механізми та їх використання у сфері підприємництва. — Львів: ІРД НАН України, 2003. — 216 с.
9. Проблеми ефективного функціонування АПК в умовах нових форм власності та господарювання. — Т. 2 / За ред. П.Т. Саблука, В.Я. Амбросова, Г.Є. Мазнева. — К.: ІАЕ, 2001. — 851 с.
10. Рябчик І.В., Галушко В.В. Нові підходи до аналізу ефективності сільськогосподарських підприємств // Економіка АПК. — 2004. — № 3. — С. 101—108.
11. Саблук П.Т. Стабільні економічні умови як фактор послідовного підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва // Економіка АПК. — 2003. — № 1. — С. 12—17.
12. Савчук В.К. Аналіз господарської діяльності сільськогосподарських підприємств. — К.: Урожай, 1995. — 328 с.
13. Свободин В., Свободина М. Эффективность АПК и продовольственная безопасность России // Международный сельскохозяйственный журнал. — 1997. — № 1. — С.